

مقاله پژوهشی: تحول قضایی و راهبرد پیشگیری وضعی از فساد اقتصادی^۱

آیتاله اسماعیلی^۲، محمدصادق جمشیدی‌راده^۳، محمدحسن شیبانی‌فر^۴، سیدمحمدصدری^۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۲۳

چکیده

فساد، پدیده‌ای سازمانی است که توسعه و پیشرفت دولت‌ها را دچار بحران می‌نماید. فساد اقتصادی، وقوع دیگر جرایم را تسهیل نموده و در شرایط تحریم و جنگ اقتصادی شدت می‌یابد. سند تحول قضایی در مورخ ۱۳۹۹/۹/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسید. راهبرد، طرز تفکر و روش‌اندیشیدن است و هدف آن تنظیم و تدوین است، عناصر اصلی آن، اهداف، روش‌ها، ابزار یا منابع هستند. با توجه به این که یکی از مأموریت‌های قوه قضاییه، پیشگیری از جرم و فساد است. نقش و تأثیر سند تحول قضایی، راهکارها و راهبردهای پیشگیری از فساد اقتصادی چه می‌باشد؟ روش انجام مقاله، توصیفی و به صورت کتابخانه‌ای است. راهکارها و راهبردهای قابل تصور در پیشگیری وضعی از فساد اقتصادی با توجه به سند تحول قضایی، به شرح ذیل می‌باشد: الف- شفافیت در اعلام داری مسئولین، ب- برخورد قاطع و متقن با مفسدان اقتصادی، ت- استفاده از قضات مجرب. ث- رسیدگی قاطع و سریع.

کلیدواژه‌ها: تحول قضایی، راهبرد، پیشگیری وضعی، جرم، فساد اقتصادی.

^۱ -مقاله مستخرجه از رساله دکتری با موضوع «بررسی ساختار قضایی در کاهش فساد اقتصادی» می‌باشد.

^۲ -دانشجوی دکتری، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

^۳ -دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول) Jamshidirad@pnu.ac.ir

^۴ -استادیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

^۵ -دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

مقدمه

وظیفه پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماعی و تحقق‌بخشی به عدالت بر عهده قوه قضاییه است (اصل ۱۵۶ قانون اساسی)؛ راهبرد در واقع طرز تفکر و روش اندیشیدن است که هدف آن تنظیم و تدوین و یا طبقه‌بندی و منظم کردن حرکت باشد. تحول قضایی چه راهبردی در پیشگیری وضعی از مفاسد اقتصادی دارد؟ هدف از ایجاد تشکیلات قضایی در هر کشوری اجرای عدالت و آمادگی اجرای مجازات برای افرادی است که با نقض قوانین کیفری، نظم و امنیت جامعه و شهروندان را به مخاطره می‌اندازند. عزت و آبروی نظام جمهوری اسلامی ایران به عملکرد دستگاه قضایی وابسته بوده و شایسته است که متولیان دستگاه قضایی در راستای ارتقای عملکرد و بازدهی مناسب در مسیر رفع کاستی‌های موجود در نظام عدالت کیفری بردارند. در تاریخ ۹۷/۵/۲۰، رئیس قوه قضاییه طی شرحی در ۱۲ بند از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) تقاضای تشکیل دادگاه ویژه را جهت برخورد قاطع و سریع با اخلاط‌گران و مفسدان اقتصادی نمود و ایشان هم موافقت کردند. در متن موافقت به «مجازات سریع» اشاره شده است؛ راهبرد مدنظر، مجازات سریع و قاطع می‌باشد.

عناصر اصلی سه‌گانه یک راهبرد؛ اهداف، روش‌ها، ابزار یا منابع هستند. (آقامحمدی، ۱۳۹۵: ۷۲-۸۱) در اجرای بند «ب» ماده ۱۲۰ قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵ سند امنیت قضایی مشتمل بر ۳۷ ماده (یک دیباچه، یک مقدمه و چهار فصل) در مورخ ۱۳۹۹/۹/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسید.

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی)، همواره بر مبارزه با فساد، تأکید داشته و دارند. «دشمنان ملت ایران و نظام جمهوری اسلامی فقط به دو موضوع می‌توانند امید داشته باشند؛ یکی ناکارآمدی نظام را به مردم القا کنند... دوم، دسته‌بندی و اختلاف ایجاد کنند... القای ناکارآمدی نظام، متوجه مسئولین کشور است... تأکید من بر مبارزه با فساد هم به همین علت است، زیرا اگر مدیری خدای ناخواسته فاسد شد، دیگر نمی‌تواند به مردم خدمت کند و برای آن‌ها مفید باشد.» (۱۳۸۲/۱/۱). یکی از دلایل و همچنین نشانه‌های توسعه‌نیافتگی برخی از کشورها، وجود فساد در جریان فعالیت‌های اقتصادی

این کشورها شناخته شده است. فساد از جمله عواملی است که به رشد اقتصادی آسیب وارد کرده و رشد اقتصادی پایین تر و یا حتی منفی را برای کشورهای کمتر توسعه یافته به همراه دارد. (عزتی و کریمی گلنار، ۱۳۹۳: ۶۰). در خصوص مفاسد اقتصادی، پرونده فاضل خداداد دهه ۷۰، شهرام جزایری دهه ۸۰ و مه آفرید خسروی و بابک زنجانی دهه ۹۰ شناخته شده اند. (صابری، ۱۳۹۷: ۸).

راهبردهای قابل تصور عبارتند از: ۱- برخورد قاطع و متقن با مفسدان و مجرمان اقتصادی (مثل برگزاری علنی جلسه دادگاه، محدودیت و ممنوعیت فعالیت اقتصادی تا صدور حکم دادگاه و ...); ۲- پیگیری و اصرار بر شفافیت در اعلام دارایی مسئولین؛ ۳- استفاده از تجربیات موفق سایر کشورها (از جمله گرجستان، ژاپن، مالزی و ...); ۴- استفاده از قضاات مجرب، متخصص (در سند تحول شرط ۲۰ سال خدمت را برای قضاات دادگاه ویژه در نظر گرفته است); ۵- رسیدگی سریع و قاطع (طولانی شدن رسیدگی در پرونده های مهم باعث تضعیف محاکم قضایی در افکار عمومی می شود).

مبانی نظری و پیشینه شناسی تحقیق

الف- پیشینه پژوهش

در سیاست تقنینی، تصویب کنوانسیون مریدا توسط مقنن ایران در تاریخ ۱۳۸۷/۸/۲۰ و تصویب قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد سال ۱۳۹۰، به مقابله با فساد اقتصادی پرداخته است. یعقوبی زرندینی و همکاران، در مقاله «زمینه های ساختاری وقوع جرائم قضایی قضاات ایران» بیان می کند که: ارتکاب جرائم قضایی توسط قضاات بیانگر وجود نواقصی در نظام قضایی و قضاات است. پس از تقسیم این نواقص به ساختاری و فردی، میزان تأثیر عوامل ساختاری در وقوع این نوع جرائم بیشتر از عوامل فردی است. (یعقوبی زرندینی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۳).

مهربخش، در پایان نامه «ساختارهای قضایی و اداری در مبارزه با فساد اقتصادی در ایران» جرم انگاری را، از جمله ابزارهای کیفری، پیشگیری از بزهکاری اقتصاد دانسته و آن فرآیندی است که از رهگذر آن دولت، رفتاری را غیرمجاز دانسته و خصیصه کیفری می یابد و با توسل به کیفر، آن رفتار را سرکوب می شود. پاسخ رسمی دولت به پدیده مجرمانه، ضمانت اجرای جزایی، است.

(مهربخش، ۱۳۹۴: ۷۷).

انصاری نسب، در پایان‌نامه «بررسی نقش عملکرد قوه قضاییه و وزارت دادگستری در ارتباط با کاهش مفاسد اقتصادی» این‌گونه اشاره می‌کند که: فساد از جمله پدیده‌های سازمانی است که روند توسعه دولت‌ها را با چالش جدی مواجه ساخته و موجب ایجاد مشکلات و بحران‌های اساسی در جامعه شده است. اساسی‌ترین سیاست‌های مبارزه با فساد و اصلاحات اقتصادی شامل ایجاد نهادها و سازمان‌های جدید برای این کار، کاهش اندازه دولت در اقتصاد، استقلال رسانه‌ها، استقلال نظام قضایی، اصلاح فرهنگ جامعه می‌شود. (انصاری نسب، ۱۳۹۵: ۱).

خان و اختر (۲۰۲۱) هدف اصلی مقاله خود را تحت عنوان «چارچوب حقوقی، اداری و قضایی در پاکستان برای مبارزه با فرار مالیاتی و پولشویی: یک مطالعه تحلیلی»، بررسی چارچوب قانونی، اداری و قضایی پاکستان در زمینه مقابله با پولشویی و فرار مالیاتی بیان می‌کنند. پولشویی و فرار مالیاتی دو جرم مالی هستند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با یکدیگر مرتبط بوده‌اند. در پاکستان دو سازوکار متفاوت برای مبارزه با فرار مالیاتی و پولشویی وجود دارد. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که مشکل فرار مالیاتی و پولشویی باعث ایجاد بی‌ثباتی مالی در پاکستان شده است. (خان و اختر، ۲۰۲۱). در این مقاله بر اساس سند تحول قضایی، به راهبردهای پیشگیری و وضعی از فساد اقتصادی، از جمله: ۱- برخورد متفن، سریع و قاطع با مفسدان و مجرمان اقتصادی؛ ۲- پیگیری و اصرار بر شفافیت در اعلام دارایی‌های مسئولین ۳- استفاده از تجربیات موفق سایر کشورها (از جمله گرجستان، ژاپن، مالزی)؛ ۴- استفاده از قضات مجرب، متخصص (شرط ۲۰ سال خدمت را برای قضات دادگاه ویژه در سند تحول)؛ ۵- رسیدگی سریع و قاطع؛ پرداختیم.

ب- مبانی نظری

تحول قضایی

به‌منظور تحقق اهداف بندهای ۶۵، ۶۶ و ۶۷ سیاست‌های کلی قانون برنامه ششم توسعه کشور مصوب ۱۳۹۴ سند تحول قضایی مشتمل بر ۳۷ ماده (یک دیباچه، یک مقدمه و چهار فصل) در مورخ ۱۳۹۹/۹/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسید. روش تنظیم سند

تحول قضایی بر اساس آسیب‌شناسی وضع موجود بوده است. (سند تحول قضایی)

راهبرد: علم و هنر بکارگیری نیروهای سیاسی، اقتصادی، روانی و نظامی یک ملت یا گروهی از ملت‌ها برای حداکثر حمایت از سیاست‌های اخذ شده در جنگ و صلح. در فرهنگ لغات فارسی، راهبرد را به مفهوم سوق دادن و فرستادن بیان شده است. (آقامحمدی، ۱۳۹۵: ۱۹).

پیشگیری وضعی: به مجموعه تدابیر و اقدامات مبتنی بر تقویت سبیل‌ها و آماج‌های جرم و یا مداخله در احوال پیش‌جنایی گفته می‌شود که دولت و یا ملت با هدف جلوگیری از ارتکاب جرم مورد استفاده قرار می‌دهد. (رحیمی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۱۱۵-۱۱۴).

فساد اقتصادی: واژه فساد در لغت به معنی تباهی، در اصطلاح از فعل لاتین «رومپر» به معنای شکستن است. تعریف بانک جهانی از فساد: «سوءاستفاده از اختیارات دولتی برای کسب منافع شخصی» فساد و جرائم اقتصادی موجب محرومیت و فقر می‌شود. (صنیعی، ۱۳۹۵: ۴۴).

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی می‌باشد و سعی می‌شود نتایج حاصل از این تحقیق را مورد استفاده عملی قرار داده و با کمک نتایج آن، مشکلات سازمان قضایی رفع شوند؛ اما این تحقیق از نظر گردآوری اطلاعات، توصیفی می‌باشد. وقتی در تحقیق با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای، تحول قضایی و راهبرد پیشگیری وضعی از مفاسد اقتصادی ارائه گردد، تحقیق از نوع توصیفی می‌باشد.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

الف: یافته‌های تحقیق

همان طور که اشاره شد، ضرورت مطالعه جرایم اقتصادی، را می‌توان در آگاهی از قوانین متفرقه، اولویت سیاست جنایی ایران، که مبارزه با این جرم است، تحولات سیاسی و اقتصادی کشور و به موازات آن نیاز به قوانین جدید و روزآمد کردن حقوق کیفری ایران، آمار بالای ارتکاب جرایم اقتصادی، پیچیدگی این جرایم، آثار مخرب و جهانی این جرایم و ... بیان کرد. (مقیمی، ۱۳۹۷: ۷۱). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در باب اهمیت مبارزه با فساد می‌فرمایند: «اینکه ما گفتیم

برای عدالت‌طلبی باید مبارزه کرد، برای مبارزه با فساد باید همه دست به دست هم بدهند و فساد اقتصادی- به خصوص در بین مسئولان و کسانی که دستی در امور بیت‌المال دارند- باید جدی گرفته شود، به خاطر همین است که این کار جزء مشکل‌ترین‌ها و در عین حال- اگر به نتیجه برسد- جزء پربرکت‌ترین‌هاست.» (۱۳۸۲/۶/۱۹).

مبارزه با جرایم اقتصادی، موجب برقراری نظم اقتصادی و از طرفی از آثار و تبعات مضر اختلال در اقتصاد کشور جلوگیری می‌کند. برخی متخصصان برای تبیین وضعیت فساد، پنج رویکرد تبیینی ترسیم می‌کنند. ۱- رویکرد هزینه- فایده؛ می‌گوید چنانچه کسی فایده یک کار را از هزینه آن بزرگ‌تر ببیند، برای آن اقدام می‌کند. ۲- رویکرد محرومیت نسبی؛ می‌گوید، چنانچه کسی برای داشته‌های خود احساس بی‌عدالتی کند، رفتار فسادآمیز خواهد کرد. ۳- رویکرد رانت جویی؛ می‌گوید، وجود امتیازهای ویژه اقتصادی موجب ارتکاب اعمال فسادآلود می‌شود. ۴- رویکرد کارفرما غیرکارگزار؛ می‌گوید زمانی که انجام کارهای کلان و همزمان با آن کنترل آن به گروهی ویژه واگذار می‌شود، زمینه برای فساد فراهم می‌شود. ۵- رویکرد حامی پیرو؛ می‌گوید، ساختار نامناسب اقتصادی، باندبازی در ساخت سیاسی، توجه‌گرایی در انتصاب‌ها و گماردن پیروان در گلوگاه‌های تصمیم‌گیری با پشتوانه حامیان قدرتمند، زمینه‌های فساد را فراهم می‌سازد. (عزتی و کریمی گلنار، ۱۳۹۳: ۶۳).

برخی از راهبردهای پیشگیری وضعی را می‌توان؛ ۱- تسریع در رسیدگی قاطع و متقن دادگاه‌های ویژه اقتصادی ۲- استفاده از قضات مجرب و متخصص. ۳- توجه جدی به برخورد قضایی با همه مفسدین و مجرمین اقتصادی. ۴- استفاده از تجربیات موفق سایر کشورها در پیشگیری از فساد اقتصادی.

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

۱- تحول قضایی

عزت و آبروی نظام جمهوری اسلامی ایران به عملکرد دستگاه قضایی گره خورده است، شایسته است که متولیان دستگاه قضایی در راستای ارتقای عملکرد و بازدهی مناسب ساختار آن، با تهیه

لوائح قانونی مناسب با رویکرد پاسداشت شأن قضات و تلاش در تصویب آن در قوه مقننه گامی مثبت در مسیر رفع کاستی‌های موجود در نظام عدالت کیفری بردارند. (پیرنیاکان و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۶۱). اصلاح ساختار نظام قضایی کشور در جهت تأمین حقوق فردی و اجتماعی و تضمین عدالت در سیاست‌های کلی قضایی، مکرر مورد توجه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بوده است. بهره‌مندی از امنیت قضایی، از ویژگی‌های جامعه‌ی ایرانی در سند چشم‌انداز در افق ۱۴۰۴، همچنین تحقق ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همگان توسط دولت در اصل سوم قانون اساسی (بند چهاردهم)، آمده است.

۱-۱ سند تحول قضایی

سند تحول قضایی مشتمل بر یک دیباچه، یک مقدمه و چهار فصل؛ فصل اول کلیات، فصل دوم: «برنامه تحول». فصل سوم: نظام مدیریتی اجرای برنامه تحول. فصل چهارم: نظام راهبری و پایش؛ است که در مورخ ۱۳۹۹/۹/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسید و از همان تاریخ، لازم‌الاجرا شد. مأموریت‌های اصلی، قوه قضاییه شامل؛ ۱- رسیدگی به شکایات، حل و فصل دعاوی؛ ۲- احیاء حقوق عامه، گسترش عدل و آزادی‌های مشروع؛ ۳- نظارت بر اجرای صحیح قوانین و حسن جریان امور؛ ۴- کشف جرم، تعقیب و مجازات مجرمین؛ ۵- پیشگیری از وقوع جرائم و دعاوی؛ ۶- اصلاح مجرمان؛ ۷- «حمایت از حقوق مالکیت اشخاص» می‌شود، که از مبانی سند تحول قضایی می‌باشد. (قانون اساسی، اصل ۱۵۶ و ۱۷۴). این وظایف قبلاً نیز در قانون اساسی قبلاً آمده است.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «اگر مسئولان دولتی در جای خود و مسئولان قضایی در جای خود، هر کدام با این انحرافات و خطاها برخورد کنند، هم کارایی مسئولان دولت در زمینه‌های مختلف زیاد خواهد شد و هم این معضل اقتصادی - مشکل اشتغال، مشکل صادرات و واردات، مسائل مربوط به پول و غیره - عمدتاً حل خواهد شد.» (۱۳۸۰/۶/۱۵).

۱۴ تغییر اساسی در جهت‌گیری‌های کلان قوه قضاییه در سند مذکور اشاره شده؛ که اهم این چرخش‌ها عبارت‌اند: ۱- از نگاه بخشی به قوه قضاییه به همکاری و هم‌افزایی سازنده و مؤثر با

سایر قوا. ۲- از مواجهه منفعل و پسینی در حکمرانی قضایی به مواجهه فعال و ایجابی؛ مواجهه فعال با جرایم و مفساد بالاخص در فساد و جرم اقتصادی نشان‌دهنده عزم جدی مبارزه و پیشگیری از فساد را متصور می‌سازد. ۳- از نگرش غیرپاسخگو و غیرشفاف به نگرش هوشمند، پاسخگو و شفاف؛ امروزه افکار عمومی نیازمند پاسخگویی مسئولین و شفافیت بیش از گذشته می‌باشد. ۴- از مدیریت متمرکز و اکتفا به ظرفیت‌های درون‌سازمانی به مدیریت مردم‌محور؛ مشارکت مردمی به‌ویژه در گزارش‌های فساد -سوت‌زنی- بایستی علاوه بر حمایت قانونی با مشوق‌هایی همراه باشد. ۵- از تهدیدنگری مبارزه با فساد درون قوه قضاییه به فرصتی برای صیانت از منابع انسانیِ خدم؛ همواره در کنار کارکنان متخلف و فاسد، انسان‌ها و کارکنان خدوم، مخلص هم حضور دارند که در کنار برخورد‌های قهری و تحکمی با متخلفان بایستی از تشویق و ترغیب این انسان‌های شریف و خدوم غفلت کرد. ۶- از اکتفا به مقابله با مفسدین به شناسایی و حذف بسترهای فسادزا؛ هم مقابله و مبارزه با فساد و هم پیشگیری می‌بایست در دستور کار قرار گیرد. ۷- از نظارت‌های گذشته‌نگر، مودی، به نظارت‌های مستمر، همه‌جانبه، هوشمند؛ یکی از ضعف‌ها در مسأله نظارت همواره مقطعی بودن آن‌هاست، در این سند این ضعف شناسایی شده و به نظارت مستمر و همه‌جانبه تأکید گریده است... (سند تحول قضایی، فصل اول: ۱۳۹۹).

۱-۲- ویژگی‌های سند تحول قضایی

نگرش سند تحول قضایی مبتنی بر آسیب‌شناسی است؛ از ویژگی‌ها و خصایص آن؛ مردم‌محوری، قضازدایی، اهتمام به موضوع حقوق عامه است. سند تحول قضایی توجه ویژه به لزوم تحول در نظام مدیریتی قوه قضاییه داشته و تحقق سند را در گروهی بازطراحی برخی از نظام‌های مدیریتی حاکم بر دستگاه قضایی می‌داند. برخی از ۱۱ موضوع اصلی مرتبط با نظام مدیریتی سند تحول شامل؛ ۱- برنامه‌ریزی ۲- سازمان‌دهی ۳- منابع انسانی ۴- منابع مالی ۵- فناوری ۶- فن‌آوری و پیشنهادها می‌شود. (سند تحول، ۱۳۹۹: فصل ۳).

راهبردهای در سند تحول موجود است، در راستای مأموریت‌های دستگاه قضایی و پیشگیری وضعی از مفساد اقتصادی، اهم این راهبردها را می‌توان به شرح ذیل عنوان نمود: ۱- ارتقاء شفافیت

اطلاعاتی؛ با شفافیت اطلاعاتی می‌توان از بروز رانت و فساد اقتصادی پیشگیری نمود. ۲-رفع انحصار و ایجاد فضای رقابتی؛ انحصار یکی از زمینه‌های فساد در حوزه اقتصاد می‌باشد. ۳-مدیریت تعارض منافع ۴- توسعه مشارکت‌های مردمی ۵- بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در فرایند کشف جرم؛ اگر کشف جرم زودتر اتفاق بیفتد مخاطره انجام آن هم کاهش می‌یابد. ۶-تمرکز بر حذف عوامل اصلی شکل‌گیری جرایم و دعاوی؛ در پیشگیری از وقوع جرم، همواره بایستی سبب‌های تسهیل‌کننده جرم را از دسترس خارج یا شرایط وقوع را سخت و پرهزینه نمود. ۷-موثر و متنوع نمودن مجازات‌ها، متناسب با نوع جرایم؛ یکی از عوامل مؤثر در وقوع برخی جرایم، عدم تناسب جرم و مجازات قانونی می‌باشد. ۸- ترغیب اشخاص به تبدیل معاملات عادی به اسناد رسمی. ۹- ایجاد تقارن اطلاعاتی برای طرفین معامله. سند تحول برای پیشگیری از بروز اختلاف در معاملات، با ایجاد «سامانه اعتبار معاملاتی اشخاص»، میزان مخاطره معامله را رتبه‌بندی نموده و به طرف دیگر معامله اطلاع‌رسانی می‌نماید، به دنبال پیشگیری از وقوع جرم و فساد اقتصادی است. (سند تحول، ۱۳۹۹).

۱-۳- دادگاه‌های انقلاب ویژه مبارزه با جرم اقتصادی

در راستای تأکید بر مبارزه با فساد، رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) می‌فرمایند: «به مسئولان خیرخواه در قوای سه‌گانه بیاموزید که تسامح در مبارزه با فساد، به نوعی همدستی با فاسدان و مفسدان است. اعتماد عمومی به دستگاه‌های دولتی و قضایی در گرو آن است که این دستگاه‌ها در برخورد با مجرم و متخلف، قاطعیت و عدم تزلزل خود را نشان دهند.» (۱۳۸۰/۲/۱۰). «برخورد با فساد، هم موجب می‌شود که افراد، دقت بیشتری بکنند، هم موجب می‌شود که دست‌های خیانتکار بترسند و عقب بکشند.» (۱۳۸۰/۶/۱۵).

هدف از ایجاد تشکیلات قضایی در هر کشوری اجرای عدالت و آمادگی اجرای مجازات مجرمان است. نخستین تشکیلات قضایی در جمهوری اسلامی ایران (دادگاه انقلاب) در تاریخ ۱۵ اسفند ۱۳۵۷ به دستور حضرت امام (رحمة‌الله) ایجاد شد. در اول مردادماه ۱۳۸۵ رئیس قوه قضاییه، دستور تشکیل مجتمع امور اقتصادی صادر نمودند.

طی سال‌های گذشته در خصوص مفاسداقتصادی، پرونده فاضل خداداد سال ۷۰، شهرام جزایری دهه ۸۰ و مه‌آفرید خسروی و بابک زنجانی دهه ۹۰ شناخته شده‌اند، به گونه‌ای که با نرخ تصاعدی از ۱۲۳ میلیارد تومان فاضل خداداد به رقم ۳ هزار میلیارد امیرمنصور آریا و ۹ هزار میلیارد بابک زنجانی رسید. (صابری، ۱۳۹۷: ۸) هر کشور با هر سطحی از توسعه، تحت تاثیر ر سوابی‌های فساد قرار می‌گیرد، هر چند سطوح آن در کشورهای مختلف از یکدیگر تفاوت دارد و تحت تاثیر پارامترهای متفاوتی است. مجرمین یقه‌سفید و افرادی که از نفوذ و قدرت سیاسی و اقتصادی برخوردارند، مرتکبین اصلی این‌گونه جرایم هستند. (خندان، ۱۳۹۰: ۵۸).

در این مقطع زمانی یکی از راه‌حل‌ها، ایجاد «دادگاه‌های ویژه» بود که در ۹۷/۵/۲۰، رئیس قوه قضاییه طی شرحی در ۱۲ بند از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) تقاضای تشکیل دادگاه ویژه را جهت برخورد قاطع و سریع با اخلاک‌گران و مفسدان اقتصادی نمود و با مجوز ایشان، این دادگاه‌ها، تشکیل شدند. در ماده ۱ این استجازه آمده؛ به منظور اجرایی کردن فرمان مقام معظم رهبری و حمایت از سرمایه‌گذاری سالم، پیشگیری از بروز فساد، تعقیب، تحقیق، رسیدگی و... در جرائم ویژه اقتصادی، مجتمع قضایی با عنوان «مجتمع قضایی امور اقتصادی» تشکیل می‌شود (ماده ۱ استجازه).

رایج‌ترین دلیل ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، میل به افزایش کارایی نظام قضایی رسیدگی‌کننده به پرونده‌های مفاسداقتصادی است. به منظور تسریع در روند رسیدگی به پرونده‌های فساد، آرای صادره از این دادگاه به جز اعدام، قطعی و لازم‌الاجراء هستند. احکام اعدام با مهلت حداکثر ۱۰ روز قابل تجدید نظرخواهی در دیوان عالی کشور هستند. (بند ۴ و ۱۰ استجازه).

دلیل دیگر ایجاد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، یکپارچگی و تضمین رسیدگی به پرونده‌های فساد توسط یک دادگاه بی‌طرف و مستقل است. موارد یکپارچگی در دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسداقتصادی کشور: الف- مسئولیت و نظارت مستقیم معاون اول قوه قضاییه و ارجاع پرونده‌ها توسط ایشان (ماده ۳ آیین‌نامه)؛ ب- محدودیت حضور و کلا به حضور و کلاهی مورد تأیید

قوة قضاییه (بند ۱۵ استجازه و ماده ۱۹ آیین نامه)؛ پ- تشکیل جلسات علنی و قابل انتشار (بند ۳ استجازه و ماده ۳۳ آیین نامه). دلیل سوم، ایجاد یک دادگاه با تخصص بیشتر است. به استناد بند ۱ استجازه رئیس قوة قضاییه از مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، قضات دادگاه‌های ویژه مبارزه با مفاسد اقتصادی باید حداقل ۲۰ سال سابقه قضایی داشته باشند؛ و از نظام تعدد قاضی بهره‌مند هستند؛ و این دادگاه‌ها با یک نفر رئیس و دو نفر مستشار تشکیل می‌شوند. (بند ۱ استجازه).

۱-۴-۱- گزینش قضات

وجود فساد در دستگاه قضایی و خصوصاً در میان قضات، تأثیر مخربی بر امنیت کشور و اعتماد و باور عمومی می‌گذارد. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص جرایم و تخلفات صورت گرفته توسط قضات می‌فرماید: افراد متخلف و خیانتکار اعم از قاضی و دیگر عوامل باید به مردم معرفی شوند. (پیرنیاکان و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۷۱).

شیوه گزینش قضات، می‌تواند استقلال قضایی را به شدت تحت تأثیر قرار دهد. اصل ۱۰ از اصول اساسی استقلال قضایی مقرر می‌دارد: «روش‌های گزینش قضات باید در برابر انتصابات قضایی برای انگیزه‌های نامناسب حفظ شود...». انتخاب قضات شایسته مورد توجه تمامی کشورها و نظام‌های حقوقی است. بند سوم از اصل ۱۵۸ قانون اساسی، استخدام قضات عادل و شایسته و عزل و نصب آن‌ها را از وظایف رئیس قوه قضاییه دانسته است. بند ۱۲ سیاست‌های کلی نظام در خصوص امنیت قضایی مصوب ۱۳۸۱/۷/۲۸ به «تأمین نیازهای قوه قضاییه در زمینه‌های مالی، تشکیلاتی و استخدامی با توجه به اصول ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸ قانون اساسی» اشاره نموده است. (تنگستانی، ۱۳۹۸: ۵۹-۶۱).

سند تحول در مبحث سوم (منابع انسانی؛ گفتار اول) برخی از شرایط جذب قضات را اشاره نموده از جمله: ۱- بازیابی در نظام جذب منابع انسانی قوه قضاییه به تفکیک قضات، مدیران و کارکنان؛ ۲- پذیرش دانشگاه علوم قضایی از میان داوطلبان دارای سطح دو حوزه یا مدرک کارشناسی مرتبط و برگزاری دوره‌های کارشناسی ارشد تربیت قاضی تخصصی در موضوعات اولویت‌دار از جمله خانواده، اقتصاد، رسانه، اداری؛ ۳- جذب قضات صرفاً از میان داوطلبان دارای مدارک سطح سه و

سطح چهار حوزه یا کارشناسی ارشد و دکتری و با حداقل سنی ۲۵ سال تمام با تأکید بر سلامت فرد و خانواده ایشان؛ ۴- الزام متتخبان منصب قضاوت به اعلام اموال و دارایی خود در «سامانه ثبت اموال و دارایی مسئولان». (سند تحول، مبحث سوم). در این بخش تلاش شده تا ضعف‌های نیروی انسانی را شناسایی و نسبت به رفع آن اقدامات و راهبردهایی را انجام دهد.

۲-۱- فساد اقتصادی

در میان همه مسائل یک جامعه، اقتصاد یکی از مهم‌ترین مسائل زندگی است. از آنجا که استقلال جامعه و قدرت مقاومت آن در مقابل حوادث طبیعی و اجتماعی، شکوه و عظمت یک جامعه در مقابل جوامع دیگر و ثبات سیاسی آن، بستگی به حل مشکلات و رفع کمبودهای اقتصادی آن جامعه دارد. با اتخاذ یک سیاست جنایی تقنینی خاص می‌توان در قبال جرائم اقتصادی، به ضرورت حمایت از فعالیت‌های اقتصادی سالم و مبارزه‌ی کیفری با فعالیت‌های منجر به بروز فساد اقتصادی در جامعه، جامه‌ی عمل پوشاند. نظام حقوق کیفری ایران، به رغم توجه زیاد دکترین حقوقی و قانونگذاران به آن، به لحاظ تعدد نهاد‌های قانونگذاری، و به لحاظ کم توجهی به ابزارهای غیرکیفری در نظارت و پیشگیری از جرایم اقتصادی، همچنین کاهش و مقابله با آن چندان توانسته موفق باشد. (گره، ۱۳۹۵: ۱).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در مذمت مفاسد اقتصادی می‌فرمایند: «مفاسد اقتصادی را صرفاً به عنوان یک کار خلاف نباید در کشور در نظر گرفت. این کار اگر چنانچه دنبال نشود، تعقیب نشود، ریشه‌یابی نشود، قوای مختلف کشور دست به دست هم ندهند، برای خشک کردن ریشه این کار، ضربه و خطرش برای کشور بسیار کلان و عظیم خواهد بود.» (۱۳۸۷/۴/۵). فساد بر توسعه اقتصادی کشورها تأثیر می‌گذارد به گونه‌ای که تصور در مورد کشورهای ثروتمند این است که آن‌ها فاسدتر از کشورهای فقیر هستند. مشخص نیست که آیا افزایش درآمد باعث کاهش فساد در مناطق مختلف و طبقه بندی درآمد به طور مداوم می‌شود. محققان غالباً بر روی فرایند تشخیص تمرکز کرده‌اند تا

میزان تأثیر سطح درآمد بر فساد را بررسی کنند. (علی و ساها، ۲۰۱۹). تعامل بین فساد و سرمایه‌گذاری و فساد و هزینه‌های نظامی تأثیرات منفی قوی بر رشد اقتصادی دارد. مکمل‌های مهمی بین فساد و هزینه‌های نظامی را نشان می‌دهد که مبارزه با فساد نه تنها از طریق کاهش اندازه تأثیر منفی بار نظامی، تأثیرات مثبت مستقیم دارد، بلکه احتمالاً دارای اثرات غیرمستقیم مثبت نیز خواهد بود. این نشان می‌دهد که سیاست‌های کاهش فساد، همراه با سیاست‌های کاهش بار نظامی، مانند توافقنامه‌های امنیتی منطقه‌ای، تأثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی خواهد داشت. (آگوستینی، دانی، پیرونی، ۲۰۱۹). فساد یکی از قدیمی‌ترین پدیده‌های جامعه بشری در هر کشور جهان معاصر وجود دارد. فساد را می‌توان به طرق مختلف مانند بیماری عمومی سیاست بدن، استثمار عمومی و سوء استفاده از مقامات دولتی برای منافع شخصی تعریف کرد. علل فساد نیز تعداد زیادی است (وسکنیان، ۲۰۱۹).

۲-۲- جرایم اقتصادی

همان‌طور که بیان شد جرم اقتصادی، جرمی با انگیزه مادی و با ماهیت فعالیت‌های اقتصادی صورت می‌گرفت. جرایم اقتصادی- از اصطلاحات علم حقوق -به معنای رفتار و اعمال مجرمانه یا جرایمی هستند که تأثیر بسزایی در نظام اقتصادی دارند. جرایم اقتصادی در اصطلاح عبارت‌اند از جرایمی که علیه اقتصاد کشور ارتکاب یافته یا به این قصد انجام شده یا در عمل موجب اختلال در نظام اقتصادی کشور شوند. (ساک، ۱۳۸۹: ۲۵). از دیدگاه بچر-حقوقدان سوئیسی- جرم اقتصادی، مجموعه‌ای از جرائم علیه اموال که بدون خشونت، همراه با فریب و تزویر یا سوءاستفاده از قدرت یا قدرت نفوذ، موقعیت و تأثیر گذاری، یا با انگیزه کسب منفعت ارتکاب می‌یابد. (میرسعیدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۷۲).

تا اوایل سده بیستم، همچون قبل در قوانین جزایی اروپایی، جرایمی همچون ولگردی، گدایی،

دزدی و نظیر این‌ها و نیز جرایم علیه اموال به عنوان جرایم اقتصادی منظور می‌شد، از این رو جرم اقتصادی، جرم فقرا گفته می‌شد. از میانه قرن بیستم، مفهوم جرم اقتصادی دچار تحولات و تغییرات اساسی شد و جرم اقتصادی در چرخشی کاملاً متفاوت، دیگر جرم فقرا به شمار نمی‌رفت. (عرب‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۳۹).

برخی از جرایم اقتصادی مانند پولشویی، معاضدت و همکاری بین‌المللی برای مبارزه با آن‌ها پیش‌بینی شده است، چون از جمله جرایم سازمان‌یافته و بین‌المللی محسوب می‌شوند، ولی جرایم علیه اموال عمدتاً جنبه داخلی داشته و جرم بین‌المللی به حساب نمی‌آیند. (باقرزاده، ۱۳۸۳: ۳۲). در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با ارجاع به تبصره ماده ۳۶ همین قانون، مصادیق جرایم اقتصادی بیان شده‌اند: اختلاس، کلاهبرداری، رشاء و ارتشاء، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری... اگر تخلف فرد کلان باشد و محرز شود، مفسد فی الارض شناخته شده و تحت اشد مجازات قرار می‌گیرند. سازمان بازرسی کل کشور براساس اصل ۱۷۴ قانون اساسی و قوانین مصوب، در راستای ایفای «حق نظارت قوه قضاییه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری» تشکیل شده، و مسئولیت اساسی در پیشگیری از بروز جرایم اقتصادی بر عهده دارد. (نجف‌زاده، ۱۳۹۸: ۱).

۲-۳- فساد اقتصادی- قضایی از منظر رهبر انقلاب

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در پیامی معروف به «فرمان هشت ماده‌ای» ۱۳۸۰/۲/۱۰، به استقبال مبارزه با فساد رفته و خطاب به مسئولان در بند هفتم بیان می‌دارند که: «در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود. هیچکس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثنا شود. هیچ شخص یا نهادی نمی‌تواند با عذر انتساب به اینجانب یا دیگر مسئولان کشور، خود را از حساب‌کشی معاف بشمارد.» ایشان نزدیک به ۲۰ بار در بیانات خود، به این فرمان هشت ماده‌ای ارجاع داده‌اند و نزدیک به ۱۵۰ بار، موضوع مبارزه با مفاصد اقتصادی، در بیانات شان تکرار شده است. «فساد در دستگاه اجرایی مثل این است که ما چندین لوله قطور آب به استخری وارد می‌کنیم؛ اما استخر پر نمی‌شود.» (۱۳۸۳/۶/۴).

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) اولویت مبارزه با فساد را مقابله با این مسئله در درون قوه قضاییه می‌دانند: «مبارزه با فساد، هم در درون قوه محلّ کلام است، هم بیرون قوه؛ لکن اولویت با درون قوه است.» (۱۳۹۸/۰۴/۰۵). در واقع: «اگر چنانچه فسادی در داخل قوه قضاییه به وجود بیاید، ضررش بسیار بیشتر از فساد بیرون قوه قضاییه است؛ مثل همان «وای به روزی که بگندد نمک» است؛ یعنی این جوری نیست که بتوانیم مثل بقیه فسادها با آن برخورد کنیم؛ نه ضربه و سنگینی این خیلی زیاد است و حقیقتاً برخورد جدی و کارشناسی لازم دارد؛ بنابراین در درجه اول، نگاه باید به فساد درون قوه باشد.» (۱۳۹۹/۴/۷).

ضررهایی که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) برای فساد اقتصادی برمی‌شمرند، پنج ضرر به شرح ذیل می‌باشد: ۱- خالی شدن بیت‌المال ۲- تشویق کسانی که می‌خواهند با پول خود در کشور فعالیت اقتصادی کنند، به کار نام‌شروع کنند. ۳- پرداخت رشوه به مدیران و مسئولان ۴- ترویج پول و لقمه حرام در بین مردم و نخبگان. ۵- تبدیل مدیران و مردم فاسد، به پایگاه دشمن خارجی... مبارزه با فساد، یک جهاد همه‌جانبه است.» (۱۳۸۰/۱۰/۱۹).

ایشان به مسأله پیشگیری همواره تأکید دارند، «در مبارزه با فساد، در درجه اول، مسأله پیشگیری است؛ اما اگر در پیشگیری کوتاهی شد، به یک نحوی یک فساد واقع شد، درمان، دنبال‌گیری است؛ این نباید مورد غفلت قرار بگیرد.» (۱۳۹۰/۷/۲۰). «در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود... با فساد در هر جا و هر مسند باید برخورد یکسان صورت گیرد.» (۱۳۸۰/۲/۱۰).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص ارتباط فساد و وجود نابسامانی می‌فرماید: «در هر جایی که نابسامانی وجود دارد، یکی از محتمل‌های بسیار بالا، وجود فساد است، البته ممکن است در جایی بی‌تدبیری و سوء مدیریت باشد، اما یکی از احتمالاتی که به هیچ وجه قابل اغماض نیست، وجود فساد است.» (۱۳۸۰/۲/۱۱).

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در بخشی از بیانیه گام دوم انقلاب تأکید کرده‌اند: عدالت و مبارزه با فساد، این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت

آن‌ها است؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌ها است. (۲۲/۱۱/۱۳۹۷).

۳-۱- پیشگیری

بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، پیشگیری از وقوع جرم را وظیفه قوه قضاییه شمرده است. مطابق قانون اساسی «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین» در عرض و منفک از «کشف جرم و تعقیب و مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات و قوانین جزایی اسلام» است. از جمله اقدامات به عمل آمده در راستای پیشگیری از جرایم اقتصادی در ایران، تشکیل ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی پیرو فرمان هشت‌ماده‌ای رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در تاریخ ۱۰/۲/۱۳۸۰ مبنی بر ضرورت مبارزه با فساد در تمامی زمینه‌ها می‌باشد که مسئولیت سیاست‌گذاری، ایجاد هماهنگی و پیگیری پیشبرد برنامه‌های ضدفساد در سطح کلان کشور به عهده دارد. ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی، چهار محور و اقدام در جهت مقابله با فساد، دنبال می‌کند؛ الف- تسهیل تصویب قوانین لازم‌متناسب با شرایط و مقتضیات زمان و راهکارهای قانونی ب- پیشگیری از رشد فساد مالی و اقتصادی. ج- تقویت نظارت و بازرسی در کشور؛ د- برخورد قاطع و بدون تبعیض با مرتکبین مفاسد اقتصادی. (مهربخش، ۱۳۹۴: ۵۵-۵۶).

در ایران اغلب محافظه‌کاری، بر اقتصاد بسته دلالت دارد، محافظه‌کاران ایرانی معمولاً از قشر بازاری هستند. در ایران، میان دین‌داری و محافظه‌کاری اقتصادی، رابطه معنی‌داری وجود ندارد، به عبارت دیگر هویت دینی هیچ‌تاثیر معنی‌داری در گرایش افراد به خصوصی‌سازی، بازار آزاد و مسائلی از این قبیل نداشته در حالی که ماکس وبر به جد معتقد بود که دین، می‌تواند در سطح وسیعی از جامعه، در اقتصاد نیز نقش‌آفرینی کند. (رهبرقاضی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۰-۱۴۱). هدف کیفر را پیشگیری از جرم می‌دانند؛ به طوری که اصلاح و بازپروری، بازدارندگی، ناتوان‌سازی، همگی کارکردی پیشگیرانه دارند؛ کیفر به مجرم درس عبرت داده (بازدارندگی خاص) و او را سرمشق دیگران قرار می‌دهد که مرتکب جرم نشوند (بازدارندگی عام). بازدارندگی، به ترس از

جرم تاکید دارد؛ ناتوان سازی، مجرم را از جامعه دور می نماید که نتواند به جامعه آسیب برساند. بازپروری، بر ایده اصلاح مجرم و بازپذیری، توسط جامعه تاکید دارد. بازدارندگی، یکی از اهداف کیفر تلقی می شود و آن را می توان یک شیوه یا ابزار برای رسیدن به هدفی کلان یعنی پیشگیری یا کاهش جرم تلقی کرد. (صفاری، ۱۳۸۴: ۱۰۹). پیشگیری و مبارزه کارآمد با جرایم اقتصادی، نیازمند سیاست جنایی معین، مدون و ثابتی است که منبعث از سیاست ها و جهت گیری های کلان کشور باشد و قابل انعطاف و انطباق با اقتضائات و مصالح کشور در مقاطع مختلف زمانی باشد. (مجاهد (چوپانی) و همکاران، ۱۳۸۷: ۱).

۳-۲- پیشگیری وضعی

پیشگیری وضعی، از مهمترین نظریه های پیشگیری از جرم است؛ این پیشگیری مربوط به اعمالی می شود که به صورت مستقیم در به هم زدن فرصت های ارتکاب جرم مؤثر است. پیشگیری وضعی به مجموعه تدابیر و اقدامات مبتنی بر تقویت روش ها و آماج های جرم و یا مداخله در اوضاع و احوال پیش جنایی که دولت و یا ملت با هدف جلوگیری از ارتکاب جرم مورد استفاده قرار می دهد، گفته می شود. آقای رونالد کلارک- مبتکر اصلی تئوری پیشگیری وضعی از جرم- می گوید: «پیشگیری وضعی از جرم به یک رویکرد پیشگیرانه ای اشاره دارد که صرفاً بر کاهش موقعیت ها و فرصت های ارتکابی جرم مبتنی نبوده بلکه بر توسعه جامعه و نهادهای آن، استوار است» (رحیمی نژاد، ۱۳۹۴: ۱۱۵-۱۱۴) پیشگیری وضعی اقدامات پیشگیرانه مبتنی بر کاهش فرصتی را شامل می شود که: ۱- مستقیماً متوجه اشکال خاصی از جرم است؛ ۲- متضمن مدیریت، طراحی یا تسلط بر محیط (و پیرامونی جرم) یعنی صحنه و محل وقوع جرم به شیوه ای پایدار و فنی تر تا حد امکان است. ۳- به منظور افزایش زحمات و خطرات ارتکاب جرم و کاهش منافع آن که مدنظر بسیاری از بزهکاران است، مورد استفاده قرار می گیرد. (هاگس، ۱۹۹۸: ۶۰).

پیشگیری وضعی و موقعیت مدار از جرائم اقتصادی با تاثیرگذاری بر وضعیت های جرم زاء، از طریق اتخاذ تدابیر مناسب مجرمان بالقوه را متقاعد می کند که هزینه ارتکاب جرم بیش از حد توان

آن‌هاست، «حجم قابل توجهی از عواید حاصل از جرائم اقتصادی و از جمله ارتشاء، از طریق نظام‌های پولی و بانکی به جرم به جریان می‌افتد، لذا کنترل و نظارت مؤسسات، می‌تواند یکی از عوامل و روش‌های مهم پیشگیری محسوب گردد». (شمس‌ناتری و توسلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۰۲).

پیشگیری وضعی به وضعیت ارتکاب جرم بازمی‌گردد و اقدامات خطرآزا، هشداردهنده و جاذبه‌زدا را شامل می‌شود. مجرم اقتصادی، فردی محاسبه‌گر و زیرک است که اگر از قدرت و ثروت برای نیل به اهدافش استفاده نماید، کنترل آن با مشکلاتی مواجه خواهد بود. (خسروی، ۱۳۹۵: ۱).

پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی، مبتنی به قبل از وقوع جرم است. مهم‌ترین راهکار پیشگیری از جرائم اقتصادی، پیشگیری وضعی در اولویت قرار می‌گیرد. (عظیمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۷۳).

از اقسام تدابیر پیشگیرانه کنشی و غیرقهرآمیز ناظر به پیشگیری از جرم و به ویژه جرائم اقتصادی، تدابیر پیشگیرانه وضعی می‌باشد. مشکل بودن کشف جرایم اقتصادی؛ عدم دسترسی کافی به منابع برای کشف و تعقیب آن‌ها؛ هزینه‌های هنگفت ارتکاب این جرم برای جامعه، از دلایل مهم افزایش تلاش‌های پیشگیرانه می‌باشد. (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۶: ۵۵). اساسی‌ترین سیاست‌های مبارزه با فساد اقتصادی شامل: ۱- ایجاد نهادهای مستقل از قوا؛ ۲- افزایش حقوق و دستمزد کارمندان و کارگران بخش عمومی؛ ۳- کاهش اندازه دولت در اقتصاد؛ ۴- استقلال دستگاه قضایی؛ ۵- مشارکت شهروندان. (صنعی، ۱۳۹۵: ۳۹). علاوه بر موارد مطرح شده می‌توان به ۱- شفافیت مالی؛ ۲- ثبت اموال مسئولین در سامانه‌ای به منظور نظارت عمومی؛ ۳- تقویت و حمایت از سوت‌زنی (مشارکت مردمی) ۴- استفاده از تجربیات موفق سایر کشورها در این زمینه نیز اشاره نمود. نظریه اقتصادی در تبیین رفتار مجرمانه پیش‌فرض خاصی دارد که همانا فرض «انسان اقتصادی» یا «رفتار عقلانی» یا «نظریه انتخاب عقلانی» است، رویکرد اقتصادی، مدعی است که می‌توان با تغییر هزینه‌ها و فواید ناشی از یک انتخاب که در نگرش آن‌ها بیشتر بر شدت و قطعیت مجازات تاکید می‌شود، گزینش فرد و در نتیجه رفتار او را تغییر داد. (نعیمی، ۱۳۹۴: ۲۰۵-۲۰۶).

۴- شفافیت و مبارزه با فساد

از دیدگاه اقتصادی، شفافیت اقتصادی شامل اطلاع‌رسانی ناشی از عملکرد مناسب سازوکارهای

اقتصادی از جمله سازوکار قیمت‌ها و اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های جمعی و مطبوعات است. (مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصادی، ۱۳۸۱: ۱۶) قانون «ر سیدگی به دارایی مقامات، مسئولان و کارگزاران» جمهوری اسلامی ایران، در راستای اجرای اصل ۱۲۳ قانون اساسی، مشتمل بر ۱۴ ماده ۲۲ بند و یک تبصره، ۱۳۹۱/۲/۱۷ به تصویب مجلس شورای اسلامی و در تاریخ ۱۳۹۴/۸/۹ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام، با اصلاحات کلی در ۶ ماده و ۲۹ بند و سه تبصره، مورد موافقت قرار گرفت... در سند تحول پیش‌بینی شده است که «سامانه ثبت حقوق و مزایا» راه‌اندازی شود تا به شفافیت اطلاعات مسئولان کمک بیشتری نماید.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که ۵۱ کشور از ۸۷ کشور دارای قوانینی برای الزام کارگزاران حکومتی به افشای اموال و دارایی‌ها هستند. ۳۳ کشور حتی الزامات ثبت اموال و دارایی برای همسر و فرزندان مشمولین قانون هستند، از جمله: مغولستان، مونتنگرو، آمریکا، انگلیس، اوگاندا، تانزانیا، تایوان، روسیه، ایتالیا، لهستان، سریلانکا، فیلیپین و ... اشاره کرد. بند نوزدهم سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، قوای نظام را ملزم به سالم‌سازی و شفاف‌سازی اقتصاد و جلوگیری از فعالیت‌ها، اقدامات و زمینه‌های فسادزا در حوزه‌های پولی، تجاری، ارزی و ... می‌نماید. (فرزادینیا، ۱۳۹۵: ۱). از جمله اقدامات شفاف‌سازی و مبارزه با فساد اقتصادی در ایران را می‌توان موارد ذیل بیان نمود؛

۱- تشکیل ستاد هماهنگی مبارزه با فساد اقتصادی (۱۳۸۰/۲/۱۰)؛ ۲- الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل متحد در سال ۱۳۸۵؛ ۳- قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۳۱ مجلس شورای اسلامی؛ ۴- قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۷. تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد اقتصادی. (حاجی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

در چین مسئله فساد به صورت گسترده رواج دارد، مجازات اعدام، بعضاً برای پیش‌گیری جلوگیری از گسترش آن استفاده می‌شود. در هند اگر کسی به صورت غیرقانونی اموالی را تصاحب کند، محکوم به دو سال حبس یا پرداخت غرامت یا هر دو می‌شود. کمیته ضدارتشای مالزی- کمیته «مستقل، حرفه‌ای و شفاف» در زمینه مبارزه با انواع جرایم مرتبط با رشوه - حداکثر

۲۰ سال زندان و پرداخت غرامتی معادل ۵ برابر میزان رشوه یا ۱۰ هزار رینگیت (معادل حدود ۹۰ میلیون ریال) برای متخلفان در نظر گرفته است. مجازات فساد اقتصادی در کشور سنگاپور، غرامت ۱۰۰ هزار دلاری علاوه بر بازگرداندن مبلغ اختلاس، حداکثر ۵ سال زندان و یا هر دو است. در آفریقای جنوبی، فرد متخلف را می‌توان به حبس ابد محکوم کرد، علاوه بر این که تا سه برابر مبلغ کلاهبرداری باید به عنوان غرامت پرداخت کند. (صنیعی، ۱۳۹۵: ۴۵-۴۷). از اقدامات راهبردی برخی از کشورها عبارت‌اند از: الف- شفافیت حقوق و مزایا. ب- پیش‌بینی شدیدترین مجازات برای افراد مجرم و متخلف و در صورتی که این فرد دارای مقام و مسئولیتی بوده باشد از مجازات بیشتری نسبت به سایرین برخوردار خواهد بود.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش تحول قضایی و راهبرد پیشگیری وضعی از مفاسد اقتصادی است. سند تحول قضایی مشتمل بر ۳۷ ماده (یک دیباچه، یک مقدمه و چهار فصل) در مورخ ۱۳۹۹/۹/۳۰ به تصویب رئیس قوه قضاییه رسید. از پایه‌های اصلی آن، بازگشت دستگاه قضایی به مأموریت‌های اصلی خود است. در سند تحول قضایی ۱۴ تغییر اساسی در جهت‌گیری‌های کلان قوه قضاییه اشاره شده؛ نسخه ارتقاء یافته شامل چهار فصل؛ فصل اول: «کلیات»، فصل دوم: «برنامه تحول»، فصل سوم: نظام مدیریتی اجرای برنامه تحول؛ فصل چهارم: نظام راهبری و پایش؛ است. در سند تحول قضایی تمام نقاط مثبت دوره چهل ساله قوه قضاییه، چالش‌ها و آسیب‌ها و عوامل بروز آن‌ها احصاء شده است. فساد اقتصادی موجب متمرکز کردن ثروت‌ها می‌شود. مرتکبین جرائم اقتصادی، با تسلط کامل بر استلزامات و موازین شغلی و حرفه‌ای، نظم و امنیت اقتصادی جهان را مختل می‌سازند. ضرورت مطالعه جرایم اقتصادی را می‌توان، ۱- آگاهی از قوانین متفرقه؛ ۲- آمار بالای ارتکاب جرایم اقتصادی؛ ۳- پیچیدگی این جرایم، آثار مخرب و جهانی این جرایم؛ ۴- تأکید مقام معظم رهبری و مطالبه عمومی و ... بیان کرد. با نگرش دقیق در قوانین مبارزه با

فساد، می‌توان بیان داشت چهار دسته از قوانین در این عرصه وجود دارد؛ لکن قوانین موجود به ۴ گروه طبقه‌بندی می‌شود: ۱- قوانین و مقررات پیشگیرانه قبل از وقوع فساد، مثل اصل ۴، ۴۳، ۴۷ و ۱۵۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ ۲- قوانین و مقرراتی که از طریق دستگاه تقنینی در جهت هشدارهای مالی، اطلاع‌رسانی، تعیین وظایف تدوین شده‌اند؛ ۳- قوانین و مقررات پس از حدوث فساد؛ ۴- سایر قوانین که به دستگاه‌های نظارتی و در کلیه مراحل مربوط است. جرایم اقتصادی در مقایسه با جرایم عادی در محیط‌هایی که ابهام و عدم شفافیت حاکم است، ارتکاب می‌یابد. بنابراین شفافیت در حوزه‌ها و موضوعات مرتبط با جرایم اقتصادی می‌تواند منجر به افزایش زحمت ارتکاب جرم، افزایش خطرات جرم و کاهش منافع ارتکاب جرایم اقتصادی منجر شده و از این نظر، روشی برای پیشگیری وضعی به حساب آید.

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در ۱۳۸۰/۲/۱۰ با «فرمان هشت ماده‌ای»، خطاب به مسئولان به استقبال مبارزه با فساد رفتند و فرمودند: در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود. هیچکس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثنا شود. نزدیک به ۲۰ بار به فرمان هشت ماده‌ای توسط ایشان، ارجاع داده شده و نزدیک به ۱۵۰ بار، هم موضوع مبارزه با مفاسد اقتصادی، توسط ایشان بیان شده است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، در مبارزه با فساد، در درجه اول، تأکید بر پیشگیری دارند؛ در بیانیه گام دوم انقلاب؛ عدالت و مبارزه با فساد را لازم و ملزوم یکدیگر دانسته است. پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی، مجرمان بالقوه را متقاعد می‌کند که هزینه ارتکاب جرم بیش از حد توان آنهاست.

نتایج این تحقیق بیانگر آن است که پیشگیری و مبارزه کارآمد با جرائم اقتصادی، نیازمند سیاست‌جنایی معین، مدون و ثابتی است که برگرفته از سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های کلان کشور باشد. رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در امر مبارزه با فساد معتقدند که هیچ تبعیضی نبایستی قابل شد و هیچکس و هیچ نهاد و دستگاهی را نباید استثنا نمود؛ حتی در بخشی از بیانیه گام دوم انقلاب، عدالت و مبارزه با فساد را لازم و ملزوم یکدیگر دانسته و

بیان می‌نمایند که اگر در بدنه حکومت‌ها، فساد اقتصادی عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌ها است. از جمله اقدامات شفاف‌سازی و مبارزه با فساد اقتصادی در ایران که بیان شد؛ ۱- تشکیل ستاد هماهنگی مبارزه با مفاصد اقتصادی و ارتقای سلامت اداری؛ ۲- الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل متحد در سال ۱۳۸۵؛ ۳- قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، مصوب ۱۳۹۰/۱۰/۳۱ مجلس شورای اسلامی؛ ۴- قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۷.

استفاده از تجربیات برخی کشورهای موفق ما را برآن داشت تا از اقدامات راهبردی آن‌ها بهره ببریم که می‌توان موارد ذیل را اشاره نمود؛ الف- شفافیت حقوق و مزایا؛ ب- پیش‌بینی شدیدترین مجازات برای افراد مجرم و متخلف و در صورتی که این فرد دارای مقام و مسئولیتی بوده باشد از مجازات بیشتری نسبت به سایرین برخوردار خواهد بود.

ب- پیشنهاد

با توجه به موضوع و مطالب مطرح شده و تأکید بر راهبرد پیشگیری و ضعی، پیشنهادها به شرح ذیل عنوان می‌شود: ۱- برخورد جدی و قطعی با همه مفسدان اقتصادی؛ ۲- تشویق و حمایت از قضات و مدیران شجاع در مبارزه با فساد اقتصادی؛ ۳- تشویق و ترغیب مردم به اعلام جرایم و فسادهایی که مطلع و آگاه می‌شوند؛ ۴- مطالبه عمومی از اعلام اموال مسئولان و بستگان درجه؛ ۵- توجه و تأکید بیش از پیش شفافیت مسئولان.

منابع

الف- فارسی

۱. بیانات و رهنمودهای مقام معظم رهبری (مدظله العالی) www.khamenei.ir.
۲. آقامحمدی، داوود، (۱۳۹۵) «مدیریت راهبردی نظامی»، انتشارات دافوس، تهران.
۳. انصاری نسب، نصرت‌الله، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش عملکرد قوه قضاییه و وزارت دادگستری در ارتباط با کاهش مفاسد اقتصادی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.
۴. باقرزاده، احد، (۱۳۸۳)، «جرایم اقتصادی و پول شویی»، تهران، انتشارات مجد، چاپ اول.
۵. پیرنیاکان، امیر لطف‌اله، اسماعیلی، مهدی، احسان‌پور، سیدرضا، (۱۳۹۹)، «وظایف حمایتی دستگاه قضایی در پیشگیری از آسیب‌های شغلی قضات در ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۹۰، صص ۳۵۹-۳۸۲.
۶. تنگستانی، محمد قاسم، (۱۳۹۸)، حدود و لوازم اختیارات رئیس قوه قضاییه در ایجاد تشکیلات لازم در دادگستری در نظام حقوقی ایران، «فصلنامه حقوق اداری»، سال ششم، شماره ۱۹.
۷. حاجی‌زاده، عاطفه، (۱۳۹۸)، «تأثیر شفاف‌سازی نظام مالی بین‌الملل بر عملکرد دولت‌ها با تأکید بر رویکرد و رویه جمهوری اسلامی ایران»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روابط بین‌الملل، وزارت امور خارجه.
۸. خسروی، الهام، (۱۳۹۵)، «شنا سایی چالش‌های موجود در قوه قضاییه برای پیشگیری از جرایم اقتصادی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
۹. خندان، عباس، (۱۳۹۵)، «اقتصاد غیررسمی در ایران، برآورد شاخص بررسی علل و آثار آن بر اقتصاد»، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی ریاست جمهوری، معاونت پژوهشی، دفتر طرح‌های پژوهشی.

۱۰. رحیمی نژاد، اسمعیل، آقایی، مهدی و قلی‌پور، غلامرضا، (۱۳۹۴)، «نظریه خنثی سازی جرم و ارتباط آن با عدالت کیفری»، پژوهش‌های حقوق کیفری، سال ۳، شماره ۱۱، صص ۱۱۲-۸۵.
۱۱. رهبرقاضی، محمودرضا، حسن‌زاده، سیدسعید و گودرزی، مهناز، (۱۳۹۹)، «واکاو نقش هویت دینی در گرایش افراد به محافظه‌کاری سیاسی، اقتصادی و فرهنگی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه‌های اصفهان)»، فصلنامه علمی مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، سال دهم، شماره ۴۱، صص ۱۲۱-۱۴۴.
۱۲. ساکی، محمدرضا، (۱۳۸۹)، «حقوق کیفری اقتصادی»، تهران، انتشارات جنگل، چاپ اول.
۱۳. شمس‌ناتری، محمد ابراهیم و توسلی‌زاده، توران، (۱۳۹۰)، «پیشگیری وضعی از جرایم اقتصادی»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۱، شماره ۴.
۱۴. صابری، نصرت‌الله، (۱۳۹۷)، «بایسته‌های حقوقی مبارزه با فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران»، رساله دکتری، دانشگاه پردیس بین‌المللی ارس.
۱۵. صفاری، علی، (۱۳۸۴)، «کیفرشناسی و توجیه کیفر علوم جنایی»، جلد دوم، چاپ نخست، انتشارات سلسبیل.
۱۶. صنیعی، سحر، (۱۳۹۵)، «تبیین مفهوم فساد اقتصادی و سیاسی در جامعه توسعه محور»، ماهنامه پژوهش ملل، دوره دوم، شماره ۱۵.
۱۷. عرب‌زاده، صادق، مالمیر، محمود، اشرافی. محمود، (۱۴۰۰)، «فنون پیشگیری وضعی از ارتشا در نیروهای مسلح»، فصلنامه علمی نظارت و بازرسی ناجا، سال ۱۵، شماره پنجاه و پنجم، صص ۱۳۳-۱۶۲.
۱۸. عزتی، مرتضی، کریمی گلنار، بهمین، (۱۳۹۳)، «طراحی شاخص بومی برای اندازه‌گیری فساد اقتصادی»، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، سال دوم، شماره ششم، صص ۵۷-۸۶.
۱۹. عظیمی، سیدمیثم، غلامی، علی، (۱۳۹۵)، «نظارت فناورانه در پیشگیری وضعی از

- جرم اقتصادی و چالش‌های آن با حریم خصوصی اطلاعاتی»، *مجلس و راهبرد*، سال ۲۴، شماره ۹۱.
۲۰. فرزادنی‌شاهلا، (۱۳۹۵)، «شفاف‌سازی و مبارزه با فساد در اقتصاد مقاومتی»، *هفتمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد و مدیریت*.
۲۱. گره، داود، (۱۳۹۵)، «شیوه‌های حمایت کیفری از نظام اقتصادی کشور در قانون جدید مجازات اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس.
۲۲. مجاهد (چوپانی)، مهدی، مهدوی ثابت، محمدعلی، (۱۳۸۷)، «آسیب‌شناسی سیاست جنایی تقنینی ایران در مبارزه با جرایم اقتصادی»، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
۲۳. مقیمی، مهدی، (۱۳۹۷)، «مبانی نظریه منطقی در پیشگیری وضعی»، *مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، نیمسال دوم، شماره ۱۲، صص ۳۱ تا ۵۶.
۲۴. مؤسسه تحقیقات تدبیر اقتصادی، (۱۳۸۱)، «پول شویی»، از سری بررسی‌های امنیت اقتصادی.
۲۵. مهربخش، حمیدرضا، (۱۳۹۴)، «ساختارهای قضایی و اداری در مبارزه با فساد اقتصادی در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پردیس دانشگاهی، دانشگاه گیلان.
۲۶. میرسعیدی، سیدمنصور، زمانی، محمود، (۱۳۹۲)، «جرم اقتصادی، تعریف یا ضابطه»، *پژوهش حقوق کیفری*، سال دوم، شماره چهارم، صص ۱۶۷-۱۹۹.
۲۷. نجف‌زاده، محمد، بهروزیه، محمد، (۱۳۹۸)، «نقش نظارتی سازمان بازرسی کل کشور در پیشگیری از جرایم اقتصادی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام‌نور خراسان رضوی، مرکز پیام‌نور مشهد.
۲۸. نجفی ابرنآبادی، علی حسین، (۱۳۸۶)، «بررسی لایحه پیشگیری از وقوع جرم با رویکرد قضایی»، *فصلنامه پیشگیری از جرم*، شماره ۳.
۲۹. نعیمی، سیدمرتضی، (۱۳۹۴)، «تحلیل اقتصادی رفتار بزهکار و تبیین بازدارندگی مجازات»، *پژوهشنامه حقوق کیفری*، سال ششم، شماره دوم، شماره پیاپی ۱۲.

صص ۲۰۳-۲۲۹.

۳۰. یعقوبی زرندینی، محمد، قماش‌سی، سعید، خدادی؛ ابوالقاسم، (۱۳۹۸)، «زمینه‌های ساختاری وقوع جرائم قضایی قضات ایران»، کاشان، *پرتال جامع علوم انسانی*، صص ۱۱۳-۱۳۴.

قوانین

- *قانون اساسی*
- *قانون مجازات اسلامی*
- *سند تحول قضایی*
- *فرمان هشت ماده‌ای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به سران قوا*، ۱۳۸۰/۲/۱۰

ب- انگلیسی

۱. Ali, M. S. B. & Saha, S. (2016). Corruption and economic development. In *Economic Development in the Middle East and North Africa* (pp. 133-154). *Palgrave Macmillan, New York*.
۲. d'Agostino, G. Dunne, J. P. & Pieroni, L. (2016). Government spending, corruption and economic growth. *World Development*, 84, 190-205.
۳. Hughes, Godon. (1998), *understanding crime prevention. Buckingham, Philadelphia*, open university press, 60.
۴. Khan, A. & Akhtar, N. (2021). Legal, Administrative and Judicial Framework in Pakistan to Combat Tax Evasion and Money Laundering: An Analytical Study. *Review of Politics and Public Policy in Emerging Economies*, 3(1), 69-77
۵. Voskanyan, F. (2016). *A study of the effects of corruption on economic and political development of Armenia*. (Doctoral dissertation).